

GÖRÖG KATOLIKUS VÉRTANÚK ÁBRÁZOLÁSAINAK IKONOGRÁFIÁJA

Bevezető

Az Északkelet-Kárpátok vidékén a görög katolikus egyház története az uniók időszakára nyúl vissza, amikor a helyi ortodox egyház a katolikus egyházhoz kapcsolódott (elsőként 1596. Breszti unió). A 16–17. századi uniókat a különféle egyházpolitikai indokok mellett az egyházszakadás előtti keresztény egység gondolata is motiválta, annál is inkább, mert a korábbi próbálkozásokra is többek között a török terjeszkedésének veszélye miatt került sor.

Ahogy a Kárpáti régió unió előtti ikonfestészete is példázza, a formai jegyek már ezt megelőzően, a 15–16. század folyamán a bizánci tradíció sajátos, közép-európai módú, néhol romanizáló, majd gotizáló jellegű megfogalmazásáról tanúskodnak. Az uniókkal a görög katolikusok nem fordítottak hátat a bizánci ikonográfiai tradíciónak. A hangsúlyosabb stiláris változások, a reneszánsz, majd a kora barokk látásmód megjelenése nem a katolikus Egyházzal való összekapcsolódásból fakadt, hanem az egész bizánci rítusú Kelet-Európában is zajló, mélyebb szemléletbeli váltás eredménye, nemcsak a görög katolikusok, hanem az ortodoxok, így a 17. századi Oroszország művészetét is elérték.¹ Így e művészeti jegyek ebben a folyamatban nem tekinthetők a formálódó görög katolikus identitás kizárólagos jellemzőinek.

Volt-e mégis valami lenyomata az aktuális eseményeknek az ikonográfiában? A helyi ikonfestészetben hagyományosan jelentős szerepe van a szentek ábrázolásainak, akiket a templomi ikonosztázon, illetve fali ikonokon is megjelenítettek. A Kárpáti régióban a 17. században a keresztény világban általánosan tisztelt szentek mellett (Szent Miklós, Szent Mihály) a bizánci-balkáni tradícióra jellemző szentek emlékezete is változatlanul tovább élt (így többek közt Szent Demeter, Szent Paraszkéva), sőt, ekkor tűnt fel Szucsávi Szent János regionális kultusza. Ebben a sorban bukkan fel elsőként egy korabeli vértanú és patrónus tisztelete és ábrázolásai, amelyek jól reprezentálják a hagyományhoz való viszonyt és egy új ikonográfia kialakításának módszerét.

A görög katolikus szentek, boldogok ikonográfiájának további bővülése már a közelmúlt eseményeihez kapcsolódik. A 20. század történelme nagyszámú áldozatot követelt a kommunista hatalmak által betiltott, üldözött görög katolikus egyháztól. A zajló egyháztörténeti kutatások nyomán, a befejezett boldoggá avatási eljárásokhoz kapcsolódóan kibontakozott a legújabb kori vértanúk tisztelete. Soraikból magyar vonatkozásban elsősorban Romzsa Tódor munkácsi

¹ Az orosz festészet változásairól ld. DĄB-KALINOWSKA 1990. 9–15.

püspök személye emelhető ki, akinek boldoggá avatása 2001-ben történt meg. A személyes és közösségi megemlékezéshez fűződően kialakulóban van a görög katolikus vértanú ikonográfiája is. Ennek vizsgálata azonban alapvetően más módszertant kíván, hiszen a kortárs szakrális művészet problémáit is magában hordozza, és nem is vállalkozhat teljességre. Néhány közelebről ismert ikon révén szeretnénk rámutatni a lehetséges megoldásokra.

Az első görög katolikus vértanú – Kuncewicz Szent Jozafát

Kuncewicz Jozafát (kereszttség szerint Iván) 1580-ban született a volhíniai Vladimirben (Volodymyr-Volynskyj) ortodox kereskedő családban. Az imádságos életű ifjú Vlnába került kereskedőtanoncnak, a breszti unió utáni meghatározó években még buzgóbban kívánva élni, 1604-ben a vilnai bazilita Szentháromság-kolostor szerzetese lett Jozafát néven, majd pappá szentelték. Később a kolostor archimandritájává nevezték ki, példászerű életével sokakat vonzott templomába. 1617-től József Welamin Rutski kijevi görög katolikus metropolita segédpüspökké, majd püspökké és rövidesen polocki érsekké szentelte. Jozafát az egyházi élet megújítója, a keleti rítus hű megtartása mellett az unió lelkes terjesztője lett. A kezdeti sikerek után 1621-ben a jeruzsálemi ortodox pátriárka, III. Theophanész (1608–1644) moszkvai útja során az egyesült püspökségek számára ortodox ellenpüspököket állított, akik a népet az unió és érsekkük ellen lázították, főképp Vityebszkben. Amikor 1623. november 12-én Jozafát érsek látogatást tett a városban, a tömeg rátámadt, fejszével gyilkolták meg. A megtiport, vízbe vetett, mégis csodás módon épen maradt testet hívei később Polockba vitték át.²

A drámai halál nyomán Jozafát tisztelete azonnali komoly méreteket öltött. Boldoggá avatására már egy évre rá, 1624-től lépések történtek. Ezzel kapcsolatban VIII. Orbán pápához levélben fordul nemcsak Rutski metropolita, hanem Zsigmond lengyel király is. 1626-ban már engedélyt kérnek a sírja fölötti oltár felállítására. Két vizsgálóbizottság tekintette át az aktákat, 1625-ben és 1635-ben, a jegyzőkönyvek 1628-ban, illetve 1637-ben készültek el. A vizsgálóbizottság tanúsította a közbenjárására történt csodákat, gyógyulásokat és már kimutatta a vértanú kultuszának terjedését, ereklyéinek látogatását és szentként való tiszteletét nemcsak az egyesültek, hanem a helyi római katolikusok, sőt egyes zsidók körében is.³

A tisztelet hihetetlen gyorsaságú kibontakozása ellenére ikonográfiája mégis lassabban formálódott. 1637. október 21-én a vértanú érsek sírjának megtekintésekor lejegyezték, hogy a sírlap felett nagyméretű képmása volt kihelyezve. A képmás álló alakként ábrázolta, bíbor érseki viseletben, körülötte életének és vértanúságának tíz jelenete sorakozott, a család egykori nemesi származására fent címeres kartus utalt fehér rózsa ábrázolással, amely Kuncewicz címerében is

² SZÁNTAY-SZÉMÁN 1943. 87–119.

³ A Kuncewicz-kultusz kialakulásáról, forrásairól, szakirodalmáról: РОДЭВАЛЫД 2009. 345–347. Az eredeti mű: ROHDEWALD 2010. 271–275.

szerepelt, továbbá felirat is kísérte az ábrázolást.⁴ Bár a képmás portréként képzelhető el, a hozzá társuló hagiografikus jelenetekkel együtt a régió jellegzetes életút-ikonjainak hagyományához is illeszkedett. A kultusz jellegzetes kísérőjeként a leírás szerint a képet arany, ezüst és viasz offerek díszítették, ami igen figyelemre méltó, hiszen boldoggá avatási eljárása legkorábban 1641-ben indult és 1642-ben, más források szerint 1643-ban zárult le. A leírásban az is olvasható, hogy e képmás előtt egy másik nagy alakú, de fekvő formátumú kép is állt, a vértanú érsek fekvő ábrázolásával, azaz ravatalkép jellegű portréről lehetett szó. Ezen fehér püspöki viseletben volt látható, fejét zöld párnácska támasztotta meg, a lábánál itt is szerepelt a fehér rózsát megjelenítő címer és rutén nyelvű feliratok.⁵

Egyes kutatók szerint az elveszett képmásról egy tollrajz alapján lehet fogalmat alkotni, amely egy *Silva rerum* szöveggyűjteményben-krónikában maradt fenn (17. század első fele, Szentpétervár, Művészeti Akadémia gyűjteménye, Stanislaw August Gyűjtemény). A rajz felirata szerint Kuncewicz egy korábbi portréja nyomán készült, amelyet még Mikolaj Wolski koronamarsall (1553–1630) adományozott a krakkói Bielany kamalduli kolostora számára, s a svéd támadás idején pusztulhatott el.⁶ Kuncewicz viselete ezen omofor, mandíász ferde sávokkal, a fején ékkövekkel díszített mitra, kezében pásztorbot, Lengyelország-Litvánia területén ebben az időszakban egyaránt használatos püspöki jelvények mind az ortodox, mind a görög katolikus püspökök körében.⁷ Vértanú mivoltára utaló elemek itt még nem láthatók. Ez az ábrázolás azonban félalakos portré jellegénél fogva inkább azokhoz, a forrásokban említett képmásokhoz hasonlíthatott, amelyeket nemesi családok szobáik falaira helyeztek ki patrónusként megemlékezve róla.⁸

Jozafát elveszett korai képi ábrázolásain kívül korabeli szobrát is említi, melyet első ünnepségén, 1643. november 12-én, vértanúsága ünnepnapján Vlnában vittek a Szent Szaniszló templomból a Szentháromság-templomba abban a körmenetben, melyen IV. Ulászló is részt vett.⁹ A szobor használata egyrészt utalhat az új formai megoldások iránti nyitásra, ugyanakkor annak is jele, hogy személyét mindkét rítushoz tartozó katolikusok részéről tisztelet övezte.¹⁰ A szobor ikonográfiájára 18. századi szobrai alapján lehet következtetni, melyek püspöki viseletű alakként ábrázolják.

Kuncewicz Jozafát első olyan ábrázolása, amely mártíromságára utal, 1643-ban jelent meg Rómában a *Sommario relatione della vita, e miraco del beato martire Giosafat Cunceuito* c. műben Antonio Gerardi metszeteként.¹¹ A metszet Jozafátot

⁴ ГЛ, 2011. 155–160.

⁵ Соловій – Великий 1967. 399. 62. jegyzet.

⁶ Хадыка 2006. 79.

⁷ A rajz egy eredeti tükörképe lehet, hiszen bal kezét emeli, mintegy áldva és szokatlanul jobbjában tartja a pásztorbotot.

⁸ Pyet említenek a Czartoryskich család hálósobájában. Соловій – Великий 1967, 399.

⁹ Родэвальд 2009. 250.

¹⁰ Bár a szobor használata sem tekinthető kizárólagosan nyugati gyakorlatnak, ahogy erre korabeli orosz Szent Miklós-szobrok is utalnak.

¹¹ Родэвальд 2009. 1. kép.

egész alakosan ábrázolja, szinte frontális beállításban, mandíaszban, mellén összekulcsolt kezekkel. (1. kép) Más vélemény szerint ez az ábrázolás követheti leginkább az 1637-es jegyzőkönyvben említett első portrét, amely a sírjánál volt látható.¹² Alakja fölél felhőkön szálló angyalok emelnek két pálmaág segítségével koronát. Fejéből vértanúságának eszköze, fejsze áll ki, a homlokára vércseppek hullnak. Pásztorbotját is az egyik angyal tartja, főpapi méltóságára utalóan. Sajátos, hogy a korabeli helyi ikonfestészet ikonográfiájában a vértanúság attribútumai ugyancsak ebben az időszakban kezdenek megjelenni, minden bizonynyal nyugati metszetek nyomán. Szentek ábrázolásai közül elsőként Szucsávai Szent János ikonjain látható pálmaág.

Kuncewicz Jozafátot patrónusuknak tartva, tiszteletének formai kifejezéséről a legjelentősebb főúri családok is gondoskodtak, néhol egymással is versengve. Így apja nyomában Kazimir Leon Sapieha (1609–1656) litván alkancellár, számos templomi adománya mellett, Kuncewicz hamvai számára ezüst szarkofágot készíttetett. A szarkofág 1646 körül egy gdański ötvös műhelyében készült 35 ezer tallérért, hat térdeplő angyalfigurát mintázó lábon állt, oldalait négy szenvedéstörténeti jelenet és Szent Jozafát ábrázolása díszítette, amelyen a vértanú érseki ornátusban látható fejszével fejében. Az ereklyetartót először a polocki Szent Szofia székesegyházban helyezték el, majd a kozák támadások miatt 1684–1668 között vándoroltatták a vidéken. A vértanú kultusza ezzel fokozatosan terjedt ki más városokra is, a kozákok, sőt a svédek elleni harcokban való közbenjáróként fohászkodtak hozzá. 1648 után ereklyéit többször egy időre elmenekítették, hamvainak egyes darabjai különféle városokba is elkerülnek, helyi tisztelet kialakulását segítve.¹³

A Moszkvával vívott háború után, Jakub Susza chełmi püspök Boldog Jozafát szentté avatása érdekében tett lépéseket. 1665-ben Rómában *Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Kuncewicii* címmel kiadatta a vértanú életrajzát. Az ebben szereplő metszet mintegy a Gerardi-féle kompozíció tükörképes változata, így minden bizonynyal a nyomat után készült. Csupán az angyalok alakjait hagyta le a mester. Feltehetően ugyancsak 1665-ben egy vilnai kiadvány számára készült egy metszet, amely a vértanút szintén fejszével a fejében ábrázolja (Stanislaw Kosinski *Zywot i mecenstwo B. Jozaphata, biskupa i mecennika*). Ez már egy ovális kompozíció, amelyben az érsek imára kulcsolt kezű félalakja látható, egy későbbi népszerű ikonográfia első példájaként.¹⁴

Susza utóda, Cyprian Zochowski polocki érsek és kijevi metropolita (1635–1693) az 1680-as években több beszédet is szentelt Kuncewicznek, amelyek *Kazania okazjonalne* c. kéziratában szerepelnek. Zochowszkij megbízása alatt dolgozott a korszak egyik legnevesebb rézmetszője, az ausburgi tanultságú Alexander

¹² Соловій – Великий 1967. 401.

¹³ 1705-ben, tartva attól, hogy az ereklyét megszenteltelenítik vagy elpusztítják a moszkvai seregek, a baziliták elmenekítették az ereklyetartót Polockból, majd rábízták Karol Stanislaw Radziwill litván kancellár (1669–1719) őrségére. Azonban a háború után a kancellár megszegve ígéretét, megtartotta az ereklyét Biata Podlaska-i várkapornájának kincstárába helyezve, az ezüstsarkofágot pedig a Sapieha családnak adta át.

¹⁴ Соловій – Великий 1967. 402.

Tarasewicz (1640 k. – 1727 után), aki több Kuncewicz-ábrázolást is készített. Valószínűleg Zochowski személyéhez kapcsolódik a *B. Iosaphat martyr // A. Tarasewicz* feliratú szignált Tarasewicz-metszet, amely az 1670–80-as évekre datálható.¹⁵ Ennek nyomán kezd formálódni Kuncewicz Jozafát ikonográfiájának egyik változata, amely őt püspöki viseletű vértanúként ábrázolja, fejsebében baltával, jobbában palmaággal és pásztorbottal bal kezében. A kompozíciót egy angyalfigura zárja, aki a dicsőség koszorúját helyezi Jozafát fejére. (2. kép)

A 18. század elejétől egyre ünnepélyesebb kompozíciójú metszetek készültek. Ilyen 1742-ből Jakub Labinger leMBERGI rézmetsző (műk. 1726–1760) metszete a vértanú érsek halálának 120 éves évfordulója alkalmából (*I. Labinger Sculpsit Leopoli*). Kuncewicz félalakja itt mellén összetett kézzel látható ovális medallionban, amelyet felhők közt szárnyaló négy angyal vesz körül és hordoz. Az ábrázolás triumfális jellegét az attribútumok gazdagsága emeli. A hagyományos elemek a viselet keresztes omoforja és a balta. Az egyik angyal a keret fölé palmaágot tart, a másik a tisztaság liliumát, a harmadik hercegi koronát, amely jól láthatóan nem a püspöki, hanem világi hercegi korona, s a Sapieha családra utal, amelynek egyik felmenője, János Kázmér 1720-ban örökletes hercegi címet kapott I. Lipóttól.¹⁶ A metszetet lent az vértanút bemutató feliratmező egészíti ki.

Az ereklyék birtoklásáért a háború után a nemesi családok és a baziliták között pereskedés támadt. Úgy a Czartoryskich család, mind a Sapiehák görög katolikus kolostor felépítését ajánlották fel az ereklyék elhelyezésére. 1743-ban a Kuncewicz-ereklyék sorsát a Radziwillek javára a dubnoi bazilita rendi gyűlés döntötte el, amely beleegyezett abba, hogy Polock az ereklyék egyik részét kapja vissza. Az átadásra azonban nem került sor, s moszkvai seregek közeledése miatt az ereklyéket Biafán elrejtették s csak 1767-ben helyezték ki újra nyilvános tiszteletre. 1768-tól már több beszámoló a hozzájuk kapcsolódó csodákról tanúskodott. A 18. század második felében készülő metszetek már Labinger kompozícióját követik, így rögzül a vértanú püspök ikonográfiája. 1774-ben készült Teodor Rakowiecki berdyczowi mester (1768–1780) metszete, melynek kompozíciója lényegében tükörképesen lemásolja Labinger metszetének központi részét, liliumokkal és kagylómotívumokkal díszített keretbe helyezve azt.¹⁷ Itt már jól látható az omofór felett viselt mellkereszt is.

Ezt követik Jozafát ebben a korszakban készülő oltárképei és ikonjai is. A Chelmi Múzeumban őrzött Kuncewicz festmény magasabb minőségű módon fogalmazza át Labinger metszetét és újabb angyal alakokkal egészíti ki.¹⁸ A szent ezen a barokk festményeken szokásos módon hangsúlyosan égre emeli tekintetét. A Lembergben, a Nemzeti Múzeumban őrzött ikontondó viszont csak a középmező ábrázolását ismétli grafikusabb felfogásban.

A kompozíció egész alakossá bővített változata is ismert szentkép metszeteken és az azokat hűen követő ikonokon egyaránt (Kuncewicz Jozafát Rudawkáról,

¹⁵ A Tarasewicz fivérekéről: Степовик 1986. 47.

¹⁶ Хадыка 2006. 80. A növényi ág nem babér, ahogy a szerző írja, hanem a vértanúság palmaága.

¹⁷ Хадыка 2006. 81.

¹⁸ Хадыка 2006. 82.

Lancut Muzeum Zamek ikongyűjteménye, 18. század második fele).¹⁹ A rudawkai ikon jelenleg keret nélkül másodlagosan a przemysli Keresztelő Szent János-székesegyházban van használatban, ahol a szent kéz és omofór ereklyéjét is őrzik. A vértanú érseket felhők között térdepelve ábrázolja imára összetett kézzel, ahogy ezt a Labinger-metszet nyomán elterjed. Viselete szokásos, ahogy fej-sze attribútuma a fején, főpapi koronája és a pálmaág viszont a jobb alsó sarokban a felhőkre helyezve látható. (3. kép)

Amikor 1839-ben az Orosz Birodalom területein az uniót erőszakkal felszámolták, Kuncewicz Jozafát kultusza tovább erősödött. A vértanú érsek mintegy az 1862-es felkelés patronusává vált, s annak letörése és a görög katolikusok üldözése nyomán gyorsította fel a vértanú püspök kanonizációs eljárását, melynek eredményeképp 1867. június 29-én kihirdették szentté avatását. A szent kultuszának megakadályozására 1873-ban azonban csendőri közbenjárással koporsóját erőszakkal befalazták a Biała-i templom altemplomában. Ereklyéit csak a háború kitörése után kerülhettek elő, 1916-ban átvitték őket a bécsi Szent Barbara-templomba.

Ezt követően a 20. század elején Szent Jozafátnak több ábrázolása is készült. Az ukrán szecesszió képviselője, Modeszt Szoszenko (1875–1920) ikonjain a szent ikonográfiájának hagyományos elemeit használja fel. A kép több változatban is elkészült, Rómában az Ukrán Katolikus Egyetem Múzeumában, Lembergben a Vallástörténeti Múzeum gyűjteményében is megtalálható.²⁰ Keleti viseletű főpapként és vértanúként ábrázolja, zöld – az életet jelképező – háttér előtt. (4. kép) A vértanú fején vörös pileolus látható, vértanúságára utal a vörös reverenda, fekete mandíaszban, amelyet hagyományosan hármassávú díszítenek, amelyek a bibliai tanítás forrásait jelképezik. Mellén összekulcsolt kezében a tanítói hatalmára utaló csukott könyvet, sajátos attribútumát – a baltát, és a vértanúság pálmaágát tartja. A háromnegyed alakos ábrázolást kétoldalt névfelirat kíséri: „Felszentelt vértanú Jozafát polocki érsek”. A vászonra olajjal festett képmézőt egy-egy világos háttérű sáv keretezi, amelyen fent balra, lent jobbra haladó bazilita szerzetesek alakjai láthatók fejükön kukulionnal, amint a püspöki liturgián használatos jelvényeket viszik kezükben.

Juvenalij Mokrycki sztudita szerzetes (1911–2001) ikonja egészalakosan ábrázolja Jozafátot, arany háttér előtt, amint érseki székhelye, Polock látképe előtt felhőn emelkedik az égbe. Vértanúságára a dicsőség piros-zöld koszorúja utal, amelyet angyalok helyeznek a szent fejére. A korábbi ikonográfiai gyakorlattal ellentétben főpapi mivolta mellett szerzetesi viselete is hangsúlyos. Bazilitaként fején kukuliont visel, sávokkal díszített mandíaszba fekete reverendában. Kezében pásztorbotot tart. A bazilita viselet megjelenítése a krisztusi áldozat követésének szerzetesi útjára, annak önmegtágadásaira is utal, és Jozafát ifjúkori, a rendben töltött, mintegy az előkészület, érlelődés jelentő életszakaszát kívánja

¹⁹ Szerepelt budapesti kiállításon: Puskás 1991, 74. Kat. 131.

²⁰ CZAJKOWSKI 1998. 188. Kat. 203. A kép Lutiwoskáról származó változatát őrzik Sanokban. A Szoszenko-féle kompozíciót a kutatók Jean A. Dumy 1874-es litográfiájával hozzák összefüggésbe.

hangsúlyozni, amelyből majd a vértanúság vállalásához jut el.²¹ Ez az ikonográfia a későbbiekben is követőkre talál.

A szent ereklyéit 1949-ben, a kommunista expanziótól még távolabbra vitték, 1963. november 23-án a római Szent Péter-bazilika Szent Bazil-oltárába helyezték el.

A 20. század vértanúi

A 20. század történelme ismét egyházüldözések sorozatát hozta magával. A II. világháború után a kommunista államhatalom által érintett országokban, de különösen Ukrajnában, Szlovákiában, Romániában a görög katolikus egyház teljes vagy részleges felszámolására történtek lépések. Példaadó főpapjaira, papjaira, szerzeteseire megfélemlítés, börtön, GULAG, vagy halál várt. A vonatkozó levéltári kutatások még folynak, de már megtörtént néhány galíciai görög katolikus vértanú boldoggá avatása: 2001-ben Romzsa Tódor munkácsi görög katolikus püspöké, 2003-ban pedig Gojdics Péter eperjesi görög katolikus püspöké és Hopkó Bazil eperjesi segédpüspöké. A szinte kortárs vértanúk tiszteletének kibontakozásával kialakulóban van ikonográfiájuk is.

Közismert, hogy a szentek, boldogok tiszteletének terjesztésében az évszázadok során milyen jelentős szerepet játszottak kommemoratív ábrázolásaik. Ezek a képek nemcsak a Krisztusért vállalt múltbéli áldozat emlék-képei voltak, hanem a középkori értelmezés szerint a jövőre is emlékeztettek, mintát állítottak a Krisztushoz való hasonlóság megvalósításához és feltárták a hívő előtt a transzcendens szférát.²² Hasonló módon nyerhetnek különleges jelentőséget a 20. századi vértanúk, hitvallók képmásai, ikonjai.

A nyugati művészet szemszögéből többek közt Hans Belting bizantinológus vetette fel a boldoggá/szentté avatási szertartásban a fotóportré ikont helyettesítő sajátos szerepének problémáját. Ikonográfiai vonatkozásban ebbe a csoportba tartoznak – a kvalitás szempontjából egyébként kevéssé értékelhető – neobarokk-realista szentkép-arcmások.²³ Az útkeresésben, a félmegoldások helyett a keleti egyház évezredes gyakorlata számos, a hagyomány által is szentesített kompozicionális-formai prototípust nyújt. A jelenleg is bővülő emléktanyagból csupán néhány, általam legjobban ismert példát emelnék ki.

²¹ KLAUZA 2007. 94.

²² BELTING 2000. 25.

²³ BELTING 2000. 16. Fényképhű ábrázolásként készültek Hopkó Bazil (1904–1976) segédpüspök ikonjai Szlovákiában, akit II. János Pál pápa 2003-ban Pozsonyban avatott boldoggá. A szlovákiai görög katolikus egyház likvidálása paptársaihoz hasonlóan nem volt hajlandó áttérni az ortodox egyházba. 1950-ben letartóztatták, és több mint egy évig tartó kínzások után 1951-ben a prágai kirakatperben államellenes összeesküvés, hazaárulás, a Vatikán javára folytatott kémkedés vádjával 15 év börtönre ítélték. A börtönben a kínzások mellett rendszeresen mérgezték. 1964-ben egészségügyi okok miatt szabadon bocsátották, de 3 évre a Szudéta-vidékre internálták.

Boldog Romzsa Tódor munkácsi püspök (1911–1947)

A Kárpáti régió a középkortól kedvelt ikonográfiai típusa az életutat ábrázoló ikon.

A Nagybocskón született Romzsa Tódort római tanulmányai után 1936-ban szentelték pappá, majd 1944-ben munkácsi görög katolikus segédpüspökké (Dudás Miklós hajdúdorogi görög katolikus püspök volt ekkor a munkácsi püspökség apostoli adminisztrátora). A szovjet hadsereg bevonulása után gyakorlatilag Tódor püspök lépett az egyházmegye élére. A görög katolikus egyház kárpátaljai megszüntetésének és az ortodox egyházba való beolvasztásának példászerűen ellenálló püspök ellen 1947-ben a KGB merényletet, teherautós színelváltást rendezett. Mivel a sebesült püspök a kórházban felgyógyulni látszott, egy ápolónőnek öltözött ügynök nő méreginjekcióval végzett vele. 2001-ben II. János Pál pápa avatta boldoggá Lembergben.

A boldoggá avatása alkalmából, 2001. augusztus-szeptemberében Puskás László görög katolikus pap, festőművész készítette el hagiografikus ikonját, szinte elsőként ebben a formában (165×120 cm, olajtempera, metálarany, rétegelt lemez, ma az ungvári görög katolikus székesegyház a vártanú ereklyéit is őrző oldalkápolnijában található). (5. kép) Az ősi gyakorlat mintájára az ikonablakban az ikonfestő a vértanú ereklyéit (bordacsont- és epitachelion-töredék) befogadó tartót alakított ki (a Boldog jobbjá felett, az omofor kör alakú keresztmötívuma lett az ereklyetartó ajtaja).

Az ábrázolás ikonográfiájának kidolgozásában, az egyes jelenetek kiválasztásában, részleteik kidolgozásában a püspök életrajza, az azt kísérő korabeli fényképek szolgáltak forrásként. A kutatást, az életrajzi monográfia írását szintén Puskás László végezte mint a boldoggá avatási eljárásban kinevezett promotor *justiciae* és a hivatalos életrajz írója.²⁴ A sokjelenetes ikon kompozíciója, forrásokhoz való hűsége olyan, a hagyomány által is szentesített gyakorlatot elevenített fel, melynek során az ikonok hiteles, különlegesen is tisztelt, jelképerejű tárggyakká válhattak a keresztény hitgyakorlásban, és vizuálisan tették jelenvalóvá az Egyház szóbeli hagyományát, tanítását és tanúságtételeit.

A stílári vonatkozásokat most mellőzve, tekintsük át, hogyan teszi ezt a kiválasztott ikon részleteiben is.²⁵ Az ikon az életút-ikonok helyi ikonográfiai gyakorlatát eleveníti fel. A központi mezőben a fölszentelt vértanú frontális fél-alakja liturgikus ruhában, jobbjá áld, baljában nyitott Evangéliumos könyv. Az öltözet (omofor, felon, kézelő – a püspök nem szakkoszban volt eltemetve) az ikonfestő által megtalált ruhaereklyék karakterét követi. Arca szakállas (vö. fennmaradt fényképei 1946-ig).

A Boldog alakját az életéből vett jelenetek kísérik, kétoldalt balról, majd jobbról lefelé haladva, és alul egy sorban:

²⁴ Az életrajzot lásd: Puskás 1998.

²⁵ Az egyes részletek pontos közléséhez Puskás László vázlata és a vele való személyes megbeszélés segített.

1./ *Boldog Tódor megkeresztelése, 1911.* A jelenet felső részén a nagybocskói görög katolikus templom, mögötte a Tisza. A templom ábrázolása fiktív, mivel a pontos helyszín ismeretlen (Nagybocskó a születés helye). A ma még ismeretlen nevű keresztelő pap és a keresztszülők mellett, későbbi fénykép nyomán, Tódor szülei és testvérei: Romzsa Pál, Szemák Mária, Mária, Hanna, Krisztina és a hátgerinc-ferdüléssel István.

2./ *Boldog Tódor atya pappá szentelése, Róma, 1936.* A helyszín – a római Remete Szent Antal-templom, mellette Tódor szemináriuma, a Russicum. A szereplők ábrázolása szintén fényképek és leírások nyomán történt: a szentelő Alexandr Jevrejnov orosz katolikus püspök, az oltár mögött Filippo de Regis, a szeminárium rektora, valamint néhány leírásokból ismert személyiség a Russicumból: Szipjagin atya (valaha az orosz Duma tagja), a később Krisztusért balgatagként élő Verigin atya, a Rómával szintén egységre lépett Vjacseszláv Ivánov, a jeles szimbolista orosz költő, az ószláv nyelv és orosz irodalom tanára.

3./ *A jó pásztor a hegyekben, 1938-39.* A feliratok a falvak és az ottani folyó nevét adják meg: Alsóbisztra és Berezna, Nagyág /Rika/. Falvai között Tódor atya biciklivel közlekedett, az építészeti elemek és a népviselet a jelenetben vázaltszerű, de hiteles.

4./ *A Jó Tanító. Ungvár, Szeminárium, 1939–44.* Tódor atya akkor a kárpátaljai és magyarországi kispapok lelkipolitikája és filozófia tanára volt, köztük a később Tódor által titokban püspökké szentelt Orosz Péter (sz. Biri), aki az illegalitásban működött és 1953-ban vértanú lett. A jelenet felső részén a Várban elhelyezkedő szeminárium és a domb másik sarkán épült Székesegyház látható.

5./ *Baráti búcsú Jan Kellner SJ felszentelt vértanútól, 1939.* A valamikori szlovákiai származású szemináriumi évfolyamtárs, miután Tódor atya nem tudta rábeszélteni arra, hogy elodázza tervezett oroszországi misszióját, az ő útmutatásai alapján indult a hegyekbe, hogy egy határmenti pap segítségével illegálisan lépjen szovjet területre (egy galíciai paraszt azonnal elárulta, 1941-ben lőtték agyon a kijevi börtönben).

6./ *Tódor atya püspökké szentelése, 1944.* Az ábrázolás felső részén a szentelés helyszíne, az ungvári székesegyház és a püspöki palota. A szentelők Dudás Miklós hajdúdorogi görög katolikus és Isten Szolgája Scheffler János szatmári, valamint Madarász István kassai római katolikus püspökök mögött a valószínűleg ugyanakkor, de főszentelőként már Romzsa püspök által chirotonizált Isten Szolgája Chira Sándor és a vértanú Orosz Péter is szerepel.

7./ *Legeza Péter felszentelt vértanú, 1946 januárja.* Az egyházüldözés első jelentős aktusa, az ortodox erőszakos templomfoglalások bevezetéseként az imsádi filiális fatemplom felgyújtása és az onnan éjszakai beteglátogatásból hazatérő fiatal pap, Legeza Péter meggyilkolása a Talabor folyó partján.

8./ *Az egyházmegye az üldözésben, Álljatok meg a hitben (1 Kor 16,13).* A vörös csillagrészlettel jelzett üldözők Lenin, Sztálin, Hruscsov, Berija, Szudoplatov, Merkulov, azaz Hruscsov kérte, Sztálin engedélyezte, Szudoplatov KGB-tábornok koordinálta Tódor püspök titkosnak szánt likvidálását. Lent a velük együttműködő, a görög katolikusok beolvasztását intéző ortodox Szerгий Sztragorodszkij

moszkvai patriarcha és Mákárij Okszijuk lebergi (később munkácsi) metropolita, lent néhány hozzájuk tántorodó kárpátaljai pap sziluettje. A liturgikus díszbe öltözött, fehér kézikeresztet emelő Tódor püspök mögött a hitért kitartó, börtönt is vállaló papjai, közvetlenül mellette a totális üldözés kitörésekor, 1949 januárjában elsőnek letartóztatott és elítélt jó barátja és tanácsosa, a fehérhajú Puskás László atya, kezében rabláncsal, mögötte Hafics István atya vehető ki. A kitartó papok felett bíbor kereszt – a vértanúság vállalása jeleként.

9./ *Merénylet Tódor püspök és útitársai ellen, 1947. október 26.* A jelenet jobb felső sarkából kiemelkedik a felújított lókai filiális templom. Az Ungvár-Munkács főúttól mintegy 10 km-re jobbra fekvő falu felújított templomának szentelését október 25-én, a búcsúünnepen, Krisztus Király napján végezte el Tódor püspök. Az országút felé tartó püspök és útitársai lovas kocsiját külön felbérelt munkácsi rendőrök katonai Studabecker teherautója gázolta el, majd a merénylek nekiláttak agyonverésüknek, de egy arra járó postai teherautó közeledése miatt ez abba maradt. A megsebesült, az elszállításig pokrócra fektetett püspök mellett a szintén megsebesített Bacsinszky Dániel és Bereznay András atyák és Bugir Mihály, valamint Maszlej Mihály kispapok. A háttérben a halálosan megsebesített kocsis, Homa és agonizáló lovai. A dombok között a terepjárójukon távozó merénylek. Az ábrázolt mozzanat leírását Boldizsár Mihály ateista-propagandista 1996-os újságcikkből ered (a sírva imádkozó, térdeplő asszonyok, akik a szomszédos faluból, Iványiból rohantak oda).

10./ *Tódor püspök meggyilkolása, Munkács, 1947. november 1.* A munkácsi kórház kétszemélyes kórterme, balról a súlyosan sebesült Bacsinszky Dániel atya, középben a halálos injekció beadása után távozó KGB-ügynök Odárka. Az ablakon át jelzésszerűen a munkácsi vár látható az éjszakában. A vértanú felett angyal-alak száll, amint a püspök lelkét magához öleli, kezében a vértanúság szimbóluma, bíbor kereszt.

11./ *Boldog Tódor vértanú püspök temetése.* Az ungvári székesegyház ambója, a koporsó mögött kehely, diszkosz, Evangélium, kézi kereszt. Kétoldalt a püspöki méltóságot jelképező nagyméretű dikerion és trikerion égő gyertyákkal. Hátról az ikonosztázion részlete, a koporsó melletti csoportban az ikonfestő édesanyja és gyermekként ő is.

12./ *Tódor fölszentelt vértanú ereklyéinek megtalálása, Ungvár, 1998. VI. 3.* Az ikonfestő Vaszkó József atyával lement az ungvári székesegyház kriptájába, az elpusztított hitt püspöki sírhely megvizsgálására. Az eltemetés állítólagos sírfülkéje üres volt, viszont az alatta lévő fülkébe nyúlva, az ott levő széttört koporsóban kitapintotta a maradványokat, Vaszkó atya távozott. A gyérfényű kriptában az ikonfestő atya felmutatja a koponyát odaérkezett Manajló Teofila OSBM nővérnek, aki a munkácsi kórházban ápolta a sebesült püspököt annak vértanúsága előtt, és most azonosította Tódor püspök a boncoláskor kettéfűrészelt koponya-ereklyéjét.

13./ *II. János Pál pápa Lembergben boldoggá avatja Tódor püspököt, 2001. VI. 27.* A többihez képest kétszer szélesebb jelenet az ikonfestő helyszíni felvétele nyomán készült. Jobboldalt a Szentatya áldó mozdulattal, mellette egy diakónus, jobbra

Marini püspök, pápai szertartásmester, balra a Romzsa-eljárás posztulátora, Szőke János SDB atya, mellette Huzár Lyubomir galíciai főérsek-bíboros, majd a Romzsa Tódor ügyében felszólaló, Joan Szemedi munkácsi püspök, a vörös szakállú szokali Michajló Koltun és háttal Szofron Mudrij ivanofrankovszki püspökök. A jeleneten néhány latin (köztük Marjan Jaworski lembergi római katolikus bíboros-érsek) püspök jelenléte utal az esemény ritusok feletti, egyetemes jellegére. Főnt a kárpátaljai papfiú, Bokotey András, a Művészeti Akadémia rektora vezetésével tervezett oltárépítmény „Istenszülő a Jel” festménye, balra a boldoggá avatásra festett lembergi Romzsa-ikon (az oltárkép Medvigy Lyubomir, az ikon Vaszilik Román lembergi festőművészek munkája, Bokotey és Medvigy az ikonfestő évfolyamtársai, Vaszilik annak idején tanítványa volt). A jelenet bal alsó sarkában az ikonfestő kézjegye.

Az ikon feliratai eredetileg kétnyelvűek voltak (ószláv és magyar), később püspöki kérésre a magyar feliratokat le kellett festeni. A nyitott Evangélium szövege (Jn, 17,21) görög, ószláv, latin és magyar nyelvű maradhatott: „Ina pantesz en obin, Da vszi jedino budut, Ut omnes unum sint, Legyetek mindnyájan egy” (ez volt a Szentatya ukrainai lelkipásztori útjának a mottója is). Az idézet arra utal, hogy a püspök vértanúságának elsődleges oka a Rómával való egység iránti hűsége volt. Romzsa Tódor életút-ikonja az egyetemes egyház nagy múltú gyakorlatába is bekapcsolódva (ld. a nyugati egyház *vita-képmásai*) a görög katolikus egyház több százéves ikonfestő hagyományait folytatja.

A Romzsa ereklyék antropológiai vizsgálata Budapesten történt az Embertani Intézetben, majd a pesti Jézus Szíve jezsuita templomba kerültek megőrzésre. A boldoggá avatási eljárást követően, 2003. június 26–28-án a máriapócsi kegytemplom, a szobránci görög katolikus templom érintésével, a szlovák-ukrán határtól több ezres ünnepi körmenetben kerültek mai helyükre, az ungvári székesegyházba. Ennek emlékére készült Boldog Romzsa Tódor ereklyéinek átvitele ikon, amelyen a vértanú püspök félalakja alatt az ereklyeátvitel négy állomása, temploma látható az ikon alsó sorában (Ungvár, szemináriumi kápolna).

Boldog Gojdics Péter Pál, OSBM (1888–1960)

Az eperjesi görög katolikus megyés püspök vértanúsága szintén ezekben az években következett be. 1950. április 28-án Eperjesen politikai nyomásra a Fekete sas szállóban kikiáltották a görög katolikus egyházmegye elszakadását Rómától, s csatlakozását a moszkvai patriarchátushoz. A püspök megtagadta a székesegyház átadását, ezért letartóztatták. Vizsgálati fogsága alatt hiába próbálták kénzással és csábítással az ortodoxiába kényszeríteni, ezért kémkedés és hazaárulás vádjával életfogytiglanra ítélték. A börtönben halt meg tüdőrákban. II. János Pál pápa 2001. november 4-én boldoggá avatta.

Puskás László ikonja a budapesti Központi Szeminárium kápolnája számára készült, ahol Gojdics Péter tanulmányait végezte. (6. kép) A 2004-ben festett ikonon a boldoggá avatott püspök arca szándékoltan hangsúlyosan követi fényképeit.

Felette balról a főapostolok, védőszentjei a püspöki jelvényeket nyújtják át neki. Jobbra fent Krisztus a vértanúság palmaágát tartja felé. Lent a püspök vértanúságára utaló három jelenet: 1./ „*Nem túl nehéz az élet, de nagyon komoly.*” – Hanauer Árpád István spirituális atya szavai Gojdics Péterhez. 2./ „*Ez az aranykereszt csak halvány szimbóluma a reád várónak*” – XI. Pius pápa szavai Gojdics Pál Péter újszentelt püspök magánkihallgatásán, 1927. III. 29.; 3./ „*A hitért és az egyház egységéért teljesen eléggő áldozatként ajánlottad fel önmagadat az úrnak*”. A felirat idézet a Boldog felszentelt vértanú tropárijából. A börtönbe zárt püspököt ábrázoló jelenet, rabszáma 6742.

A görög katolikus vértanúk ábrázolásainak sora egyre bővül. A festő-teológus monumentális műveiben is helyet kaptak. Így a 2003-2004-ban készült A Krakkó-Lagiewniki Isteni Irgalmasság-bazilika Communio Sanctorum kápolnája (az ún. magyar kápolna) mozaikciklusában a magyar és közép európai szentek Krisztushoz bizalommal forduló sorát állítja elének Szent Istvánnal kezdődően és a 20. század vértanúival folytatva. A 2010-ben elkészült újjalotai római katolikus templom mozaik-oltárképén, melynek domináns eleme az Úr színeváltozása, a magyar boldogok és vértanúk jelennek meg kérő mozdulattal (köztük Romzsa Tódor); ahogyan a 2011-ben megáldott Boldog Romzsa Tódor vértanú püspök mozaikképen a sárospataki Romzsa Tódor rózsakert fali fülkéjében.

Összegzés

A kereszténység korai századainak tapasztalata szerint, egyetlen ókori hősöz sem lehet olyan hatásos patrónus, mint amilyenek a közbenjáró vértanúk, ahogy az ókori emlékképek mélységét és közvetítőerejét felülírják a szakrális memoria-képek. Ez a meggyőződés hatott a középkori és az újkori szakrális képmások készítésének gyakorlatára is, hiszen ezek tették lehetővé az átjárhatóságot és kapcsolattartást a jelen köztes állapotból a középkor számára magasabb rendűként érzett két másik idősíki – a múlt és a jövő felé.

A 17. századtól a 20. század elejéig készülő ábrázolások ikonográfiája a vértanúság áldozatvállalásának fizikai bizonyítékait kívánta hangsúlyozni. Az attribútumok kiválasztása, amelyek a szenvedés módjára utaltak, az apothéozis jellegű kompozíció a Tridentinum után megújuló, didaktikus célú ábrázolásmód szolgált.

A jelenkor szakrális művészetének egyik útja a középkori memoria-képek, eikonok tradícióját eleveníti fel, amely mindenekelőtt a vértanú megdicsőült ábrázolását állítja a középpontjába, s a vértanúságát pedig hagiografikus jelenetek segítségével eleveníti fel.

Irodalom

- BELTING, Hans
2000 *Kép és kultusz*. Budapest.
- CZAJKOWSKI, Jerzy (szerk)
1998 *Ikona karpacka*. Sanok.
- ДАВ-КАЛИНОВСКА, Barbara
1990 *Między Bizancjum a Zachodem: ikony rosyjskie XVII–XIX wieku*. Warszawa.
- GIŁ, Andrzej
2011 *Czy istniał portret arcybiskupa połockiego Jozafata Kuncewicza?* In: *Волинська ікона: дослідження та реставрація*, випуск 18, Матеріали XVIII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 27–28 жовтня 2011 року. Луцьк. 5–236.
- KLAUZA, Karol
2007 *Teologia mecenstwa w wybranych ikonach Sw. Jozafata. Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. Oddział PAN. Lublin. 91–99.
- PUSKÁS, Bernadett
1991 *Kelet és Nyugat között. Between East and West. Ikonok a Kárpát-vidéken a 15–18. században. Icons in the Carpathian region in the 15th–18th centuries*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 1991. július-szeptember. Budapest, 5–80.
- PUSKÁS László
1998 *Romzsa Tódor élete és halála*. Budapest - Nyíregyháza.
- ROHDEWALD, Stefan
2010 *Medium unierter konfessioneller Identität oder polnisch-ruthenischer Einigung? Zur Verehrung Josafat Kuncevyčs im 17. Jahrhundert*. In: *Kommunikation durch symbolische Akte. Religiöse Heterogenität und politische Herrschaft in Polen-Litauen*, hg. v. Yvonne Kleinmann (=Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa, 35). Stuttgart, 271–290.
- SZÁNTAY-SZÉMÁN István
1943 *A szent unió hőskora. Kuncevicz Sz. Jozafát polocki érsek élete és vértanúsága*. Miskolc.
- Родэвальд, Штэфан
2009 *Пра ўшанаванне Язафата Кунцэвіча ў XVII ст. Беларускі Гістарычны Агляд Belarusian Historical Review* Том 16 Сшытак 2 (31) Снежань. 345–372.
- Соловій М. – Великий А.
1967 *Йосафат Кунцевич: його життя і доба*. Торонто.
- Степовик, Дмитро
1986 *Леонтій Тарасевич і українське мистецтво барокко*. Київ.
- Хадыка, Аляксей
2006 *Св. Язафат Кунцэвіч: складанне культуры і іканаграфіі ў Беларусі. Спадчына 1*. Мінск. 79–82.

THE ICONOGRAPHY OF GREEK CATHOLIC MARTYR REPRESENTATIONS

In the North East –Carpathians the history of the Greek Catholic church began with the time of the unions. I investigate the artistic traces of Greek Catholic identity and martyr-cult of that time. The representations from the 17th-20th century intended to emphasize the physical approbations of the martyr servanthood (Portrayals of Saint Jozafat Kuncewicz). The choice of those attributes referring to the mode of suffering served the apotheosistic compositions with a didactic feature revived after Tridentine. The 20th century claimed more martyrs from the Greek Catholic Church (Blessed Tódor Romzsa and others). A possible way in contemporary sacred art is to focus on the glorified portrayal of the martyr and refer to the martyrdom through hagiographic scenes.